

Загальна теорія права. Нормативний курс

Видання є фундаментальним підручником, в якому поєднується сучасне бачення правових проблем із традиційними, класичними підходами, що пройшли необхідні випробування. У виданні містяться переосмислені правові ідеї та цінності, які не втратили свого значення. В ньому відкориговані сучасні уявлення про державу і право, сформовані актуальні розуміння соціальних та політичних інституцій, що є комплексними, багатоплановими, праксеологічними, державотворчими.

У підручнику дещо по-новому викладена парадигма визначення таких категорій як верховенство права, права людини, праворозуміння, нормопроектування, законодавча техніка тощо, які стали невід'ємними факторами формування національної правової системи. Автори переглянули вчення про предмет теорії права, про функції та принципи права, врахували багатоманітності підходів до їх розуміння.

Суттєво переосмислене уявлення про співвідношення права та держави, що полягає у втраті державою головного значення для права, яке встановлює методи, форми та межі впливу держави на суспільство.

Підручник підготовлено висококваліфікованими юристами, які мають значний викладацький досвід та досягнення у науковій діяльності, та є результатом оптимального поєднання фундаментальних та прикладних ідей, традиційних та новітніх поглядів на сучасні теоретико-правові проблеми.

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ПРАВА

Загальна теорія права

Нормативний курс

За редакцією С. В. Бобровник

*2-ге видання,
стереотипне*

ЮРІНКОН ІНТЕР

Київ – 2023

УДК 340.12(075.8)

314

*Рекомендовано Вченою радою Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 26 червня 2020 року)*

Рецензенти:

А. М. Колодій, доктор юридичних наук, професор,
Т. З. Гарасимів, доктор юридичних наук, професор,
Л. Р. Наливайко, доктор юридичних наук, професор

314 **Загальна теорія права. Нормативний курс:** підруч. для студ.-юристів /
Кол. авт.; за ред. доктора юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. 2-ге вид.,
стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 596 с.

ISBN 978-966-667-772-6

Видання є фундаментальним підручником, в якому поєднується сучасне бачення правових проблем із традиційними, класичними підходами, що пройшли необхідні випробування. У виданні містяться переосмислені правові ідеї та цінності, які не втратили свого значення. В ньому відкориговані сучасні уявлення про державу і право, сформовані актуальні розуміння соціальних та політичних інституцій, що є комплексними, багатоплановими, праксеологічними, державотворчими.

У підручнику дещо по-новому викладена парадигма визначення таких категорій як верховенство права, права людини, праворозуміння, нормопроекування, законодавча техніка тощо, які стали невід'ємними факторами формування національної правової системи. Автори переглянули вчення про предмет теорії права, про функції та принципи права, врахували багатоманітності підходів до їх розуміння. Суттєво переосмислене уявлення про співвідношення права та держави, що полягає у втраті державою головного значення для права, яке встановлює методи, форми та межі впливу держави на суспільство.

Підручник підготовлено висококваліфікованими юристами, які мають значний викладацький досвід та досягнення у науковій діяльності, та є результатом оптимального поєднання фундаментальних та прикладних ідей, традиційних та новітніх поглядів на сучасні теоретико-правові проблеми.

УДК 340.12(075.8)

ISBN 978-966-667-772-6

© Колектив авторів, 2023

© Юрінком Інтер, 2023

Автори підручника:

В. В. Костицький – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України – теми 8, 20.

Н. М. Оніщенко – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України – теми 11, 31.

С. В. Бобровник – доктор юридичних наук, професор, академік ГО НАНВО України – теми 1, 13, 23, §§ 1, 2 теми 31.

Ж. О. Дзейко – доктор юридичних наук, професор – тема 17.

Т. О. Дідич – доктор юридичних наук, професор, академік ГО НАНВО України – теми 15, 25, 27.

В. С. Ковальський – доктор юридичних наук – тема 28.

Б. В. Малишев – доктор юридичних наук, професор – 9, 10, 12, 18, § 3 теми 6, §§ 1, 2 теми 22.

Н. М. Пархоменко – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України – тема 16.

В. О. Котюк – кандидат юридичних наук, професор – тема 21.

В. П. Самохвалов – кандидат історичних наук, професор – тема 26.

О. Г. Варич – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент ГО НАНВО України – тема 29, § 4 теми 6.

Г. О. Дубов – кандидат юридичних наук, доцент – теми 3, 14, § 1 теми 6.

С. К. Дудар – кандидат юридичних наук, доцент – тема 33, § 6 теми 6.

Н. І. Кабанець – кандидат юридичних наук, доцент – § 2 теми 6.

Б. Д. Бондаренко – кандидат юридичних наук, асистент – § 5 теми 1.

О. Г. Кобан – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент ГО НАНВО України – тема 2, § 5 теми 6.

О. М. Ковальчук – кандидат юридичних наук, доцент – тема 7, § 3 теми 22.

Т. В. Котенко – кандидат юридичних наук, доцент – §§ 3, 4 теми 31.

О. Б. Костенко – кандидат юридичних наук, доцент; **А. О. Костенко** – тема 5.

К. В. Николина – кандидат юридичних наук, доцент теми 24.

В. В. Середюк – кандидат юридичних наук, доцент – тема 30.

Т. І. Тарахонич – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник – тема 19.

Н. В. Теремцова – кандидат юридичних наук, доцент – тема 4.

Люхтенгандт Отто (ун-т Гамбурга) – професор – тема 34.

ЗМІСТ

Слово до читача	6
Передмова	8

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Тема 1. Теорія права в системі юридичних наук	9
---	---

РОЗДІЛ II. ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА. ПРАВОВІЗНАННЯ

Тема 2. Соціальне регулювання та право.	33
Тема 3. Методологія юридичної науки.	55
Тема 4. Право в системі засобів соціального регулювання.	70
Тема 5. Правове регулювання як особливий різновид соціального регулювання.	88
Тема 6. Основні концепції праворозуміння	103
Тема 7. Основні загальнотеоретичні концепції права в Київському університеті Святого Володимира	126
Тема 8. Сутність та соціальна цінність права	147
Тема 9. Основні принципи права.	165
Тема 10. Основні права людини	175

РОЗДІЛ III. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ, ФОРМАЦІЙНИЙ ТА СТРУКТУРНИЙ ВИРАЗ ПРАВА

Тема 11. Функції права	188
Тема 12. Форма права	203
Тема 13. Норма права	217
Тема 14. Система права та система законодавства	233

РОЗДІЛ IV. ПРАВОТВОРЧІСТЬ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Тема 15. Поняття, функції та стадії нормопроектування.	250
Тема 16. Правотворчість та законотворчість.	263
Тема 17. Законодавча техніка.	278
Тема 18. Систематизація законодавства	297

РОЗДІЛ V. ДІЯ ПРАВА

Тема 19. Механізм правового регулювання	307
Тема 20. Правовідносини	323
Тема 21. Реалізація державного права та законодавства.	340
Тема 22. Тлумачення норм права	373
Тема 23. Законність і правопорядок	397
Тема 24. Юридичний процес та процедура	412

РОЗДІЛ VI. СПРИЙНЯТТЯ ПРАВА

Тема 25. Юридична діяльність	429
Тема 26. Юридична практика: поняття, види, шляхи вдосконалення . .	441
Тема 27. Правова свідомість та правова культура	458
Тема 28. Правова поведінка	466
Тема 29. Правове виховання.	484
Тема 30. Юридична відповідальність	498
Тема 31. Юридична конфліктологія	521

РОЗДІЛ VII. ПРАВОВА СИСТЕМА

Тема 32. Національна правова система: загальна характеристика. . .	537
Тема 33. Правова система ЄС та її співвідношення з національними правовими системами.	559
Тема 34. Праворозуміння в сучасній європейській правовій науці в історичному розрізі	576

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Сучасний процес розбудови державно-правових інституцій в Україні відбувається в умовах трансформації багатьох сфер життєдіяльності суспільства. Це пояснюється, з одного боку, поглибленням світових тенденцій глобалізації та міжнародної інтеграції, а з іншого – внутрішніми національними особливостями становлення політичних, економічних, соціокультурних традицій розвитку сучасної держави та правової системи. Вказаний процес обумовлений трансформаційним періодом розвитку суспільства та ускладненням суспільних відносин, що вимагає не лише вдосконалення функціонування державно-правових інституцій, а й суттєвого посилення юридичної освіти, що відповідала б існуючим викликам, які стоять перед сучасними юристами, враховувала б тенденції розвитку сучасної юридичної практики.

Розвиток сучасної юридичної освіти неможливий без посилення опанування здобувачами вищої освіти теоретичних юридичних дисциплін, центральне місце серед яких посідає теорія права. Сьогодні без фундаментальних знань про загальні закономірності права, типи його розуміння та пізнання, історію становлення та розвитку права, його джерела та форми прояву, механізм утворення, тлумачення та застосування права неможливо опанувати на високому рівні будь-які галузеві та спеціальні юридичні дисципліни, тим більше неможливо забезпечити в подальшому здійснення будь-якої юридичної практики на високому рівні. В цьому і полягає сутність та основне призначення теорії права як навчальної дисципліни, що забезпечує формування у здобувачів вищої освіти, з одного боку, світоглядних уявлень про право, а з іншого – спеціальних знань про його юридичні властивості, природу, сутність, функціональне призначення, критерії виміру та шляхи вдосконалення. Належному опануванню студентами навчальної дисципліни «Теорія права» сприяє наявність сучасних навчально-методичних та наукових видань, які, на думку М. Ранненкампа, мають завдання подати науку права як повний організм, перейнятий однією вищою ідеєю.

Запропонований Вашій увазі підручник є результатом кропіткої роботи авторського колективу – науково-педагогічних працівників Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в якому збережені та продовжені традиції київської правової школи. Підручник має риси академічного видання, що виявляються у підвищеній увазі до концептуальних основ права та держави як соціокультурних цінностей, визначені місця категорій у загальній системі понять та науковому стилі викладення. У процесі підготовки підручника авторами враховано затверджені в Україні стандарти вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» та здійснено ґрунтовне перекладення ключових категорій правознавства, а його зміст позбавлено надмірної ідеологізації та політизації.

Цей підручник буде корисним насамперед у навчальному процесі, особливо для викладачів і студентів юридичних закладів вищої освіти або їх підрозділів, що готують здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». До нього можуть звертатися і ті, хто створює та застосовує право. Йдеться про державних і політичних діячів, депутатів, працівників державного управління, суддів, прокурорів, адвокатів. Нарешті, підручник може бути корисним всім, хто цікавиться правом та державою як особливими засобами забезпечення суспільного порядку.

**З повагою до читача,
В. о. директора Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Академік НАПрН України,
Доктор юридичних наук, професор
О. П. Орлюк**

Передмова

Важливого значення для формування професійних юридичних знань має опанування фундаментальних юридичних наук. В їх системі теорія права завжди посідала і посідає головне місце, виконуючи академічну, прагматичну та практичну роль. Саме тому проблемам теорії права традиційно приділялась значна увага як у вітчизняній, так і зарубіжній юридичній науці.

Завданнями сучасних підручників є оптимальне поєднання сучасного бачення правових проблем із традиційними, класичними підходами, що пройшли випробування часом, та практикою; переосмислення тих правових ідей та цінностей, які втратили своє значення; коригування уявлень про державу і право шляхом формування уявлень про ці інституції як комплексні, багатопланові та демократично орієнтовані.

Важливою є також зміна ставлення до таких важливих інституцій як верховенство права, панування права, права людини, сприйняття права, методологія, праворозуміння, нормопроектування, законодавча техніка тощо, які стали невід'ємними факторами формування національної правової системи.

Суттєвого переосмислення потребують уявлення про предмет теорії права, концепції праворозуміння, функції та принципи права, правотворчість, які потребують подолання заідеологізованості та врахування багатоманітності підходів до їх розуміння. Суттєвого переосмислення потребує також уявлення про співвідношення права та держави, що полягає у втраті державою головного значення для права, яке встановлює методи, форми та межі впливу держави на суспільство.

Видання підготовлено висококваліфікованими вченими-викладачами, які мають значний викладацький досвід та досягнення у науковій діяльності, та є результатом спроби оптимального поєднання фундаментальних та прикладних ідей, традиційних та новітніх поглядів на сучасні теоретико-правові проблеми. Автори не прагнули уніфікувати власні позиції з існуючими, оскільки основним завданням убачали показати існуючі аргументовані підходи вчених до технічно та практично значущих проблем, що має стимулювати процес вивчення загальної теорії права.

Ця робота продовжує традиції попередніх видань підручника «Теорія держави і права. Академічний курс» (за ред. О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко (2004, 2006 рр.), які знайшли підтримку юридичної громадськості та мають найвищий індекс цитувань в Україні.

Розділ I

ТЕОРІЯ ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

ТЕМА I. ТЕОРІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

«Гарна освіта студентів – це такі знання, які значною мірою засновані на вивченні загальної теорії та меншою мірою передбачає просте накопичення знань».

Жан-Луї Бержель

ПЛАН

- § 1. Поняття та ознаки науки. Наукова і практична діяльність.*
- § 2. Поняття, ознаки та види юридичних наук.*
- § 3. Об'єкт теорії права та його співвідношення з предметом.*
- § 4. Предмет теорії права і його особливості.*
- § 5. Закономірності у праві як предмет теорії права.*
- § 6. Функції теорії права.*
- § 7. Теорія права в системі юридичних наук.*

§ 1. Поняття та ознаки науки. Наукова і практична діяльність

Визначення предмета теорії права, як і будь-якої іншої навчальної дисципліни, полягає у встановленні кола суспільних чи інших інститутів, які вона вивчає. Наявність відмежованого від інших дисциплін предмета засвідчує наукову зрілість та відносну самостійність академічної дисципліни. Визначаючи особливості предмета теорії держави і права, ми будемо виходити з філологічного значення цієї категорії як логічного поняття, що становить зміст пізнання. Те, на що спрямована пізнавальна, творча діяльність¹. Найбільш поширеним визначенням предмета науки є його бачення як самостійної частини об'єкта, яка характеризує самостійність науки та визначає те, що вивчає наука. Це категорія, що характеризує особливості наукового пошуку².

Характеризуючи предмет теорії права, ми повинні акцентувати увагу на певних зауваженнях. По-перше, як і інші юридичні науки, теорія права забезпечує вивчення держави і права як засобів впливу на суспільство; по-друге, це основоположна юридична дисципліна, яка за своїми завданнями, функціями, предметом і методом має загальнонаукове значення для юриспруденції;

---

¹ Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. Т. 2. Київ: Аконіт, 2008. С. 867.

² Мала енциклопедія теорії держави і права. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. С. 248.

по-третє, теорія права має загальний характер і в ній сконцентровані найбільш суттєві досягнення наукової думки про державу і право; по-четверте, предметна своєрідність загальної теорії права обумовлена науково-пізнавальними можливостями та метою дисципліни, її загальнонауковими функціями в системі юридичної науки та місцем юридичної науки в системі суспільних наук, і, по-п'яте, те, що предмет і методологія загальної теорії права є науково-теоретичним обґрунтуванням предмета і методології всієї юридичної науки в цілому.

Зазначене зумовлює певну логіку аналізу питання, яке, на нашу думку, полягає у характеристиці науки як діяльності суб'єктів; визначенні системи юридичних наук; з'ясуванні функціонального призначення теорії права і її місця в системі наук.

Найбільш обґрунтованим у сучасній літературі є визначення науки як категорії з точки зору етимології цього поняття як однієї із форм суспільної свідомості, що забезпечує об'єктивне відображення світу, формує систему знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ¹, а також пізнавальної характеристики науки як сфери людської діяльності, функцією якої є вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність².

Наведені вище визначення надають можливість охарактеризувати науку в аспекті її *основних рис*. А саме:

- це вид діяльності;
- це система знань, що є об'єктивними;
- це засіб пізнання явищ дійсності, закономірностей їх існування та розвитку;
- це засіб аналізу функціонування явищ у їх взаємозв'язку та взаємодії із суміжними категоріями;
- це знання, що мають системний характер, тобто є упорядкованими, організованими у певну структуру, взаємозв'язаними та логічно послідовними;
- це знання, що мають наукову новизну і забезпечують приріст уявлень про предмет дослідження;
- це знання, що мають два рівні – *емпіричний*, який являє собою систему фактів, що забезпечують висунення гіпотез та доказування наукових істин та *теоретичний*, як сукупність систематизованих, обґрунтованих знань, об'єктивність і вірність яких перевіряється практикою;
- це процес пізнання, що рухається від наукової проблеми до наукової гіпотези, і від неї – до наукової теорії;
- це діяльність, що має наступницький характер, тобто засновується на вже перевірених ідеях;
- це діяльність суб'єктів, що має професійний характер, тобто ґрунтується на спеціальній підготовці та спеціальних знаннях;
- це діяльність, що поєднує суб'єктивний (індивідуальний) та об'єктивний (сутнісний) аспекти;

¹ Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт. Т. 2. С. 318.

² Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. С. 501.

- це діяльність, що забезпечує інтереси та потреби суспільства;
- це діяльність, що має певну мету, ефективність та значення;
- це діяльність, що передбачає результат, який підтверджується чи спростовується практикою;
- це діяльність, що визначає ступінь розвитку та духовності суспільства.

Виходячи з вищевикладених ознак, ми можемо визначити науку як *засновану на спеціальних знаннях особливу сферу діяльності людини, метою якої є отримання об'єктивних знань про предмет дослідження, забезпечення приросту нових знань про категорію чи явище, яке функціонує в суспільстві і має значення для його розвитку.*

Наукова діяльність є одним із важливих аспектів людської діяльності. Будь-яка сфера життєдіяльності суспільства характеризується ще одним важливим видом діяльності – практичною. Саме тому пізнання сутності науки є можливим завдяки її порівнянню з практичною діяльністю.

Практична діяльність – це різновид діяльності, що здійснюється у певній сфері життєдіяльності суспільства на професійній основі з метою отримання певного результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права¹.

Наукова і практична діяльність є різновидами людської, отже, вони співвідносяться як самостійні категорії, які мають спільні та відмінні риси.

Спільні риси наукової та практичної юридичної діяльності полягають у тому, що:

- вони здійснюються суб'єктами, які одночасно є суб'єктами суспільних відносин;
- реалізуються у певній сфері життєдіяльності суспільства;
- обумовлені суб'єктивними інтересами, на реалізацію яких націлені;
- характеризуються наявністю мети та засобів її досягнення;
- мають професійний характер і потребують спеціальних знань;
- є елементами надбудови, що залежать від економічних відносин;
- підтримуються державою;
- відповідають суспільним потребам;
- відображають рівень розвинутої суспільних відносин та впливають на них;
- залежать від рівня свідомості та суспільної культури.

Відмінні риси обумовлюються своєрідним, самостійним характером кожної із категорій. Визначимо їх шляхом порівняння.

При науковій діяльності	При практичній діяльності
1. Об'єктом є категорії та явища, що не мають першочергового значення для повсякденного життя	1. Об'єктом є явища, що забезпечують повсякденні потреби суб'єкта
2. Предметом є фундаментальні категорії	2. Предметом є суб'єктивні права, інтереси чи спеціальний статус

¹ Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ: Знання, 2005. С. 85.

3. Здійснюється за допомогою системи прийомів та засобів (методології)	3. Здійснюється довільними засобами без усвідомлення суб'єктом їх наукового характеру
4. Передбачає спеціального суб'єкта, який має професійну підготовку	4. Здійснюється всіма бажаними суб'єктами. Має як професійний, так і повсякденний характер
5. Має системний характер, оскільки наукове знання формується еволюційно з урахуванням уже існуючих ідей та положень	5. Має однократний характер та пов'язується з реалізацією конкретного інтересу
6. Метою є досягнення приросту знань про предмет	6. Метою є реалізація суб'єктивного інтересу щодо наданих повноважень; суб'єктивних прав чи юридичних обов'язків
7. Характеризується наявністю об'єкта і предмету, які не співпадають	7. Має предмет, який є суб'єктивним за характером. Об'єкт, як правило, відсутній

Отже, наукова і практична діяльність є взаємопов'язаними аспектами діяльності суб'єктів. Наукова діяльність складає основу практичної, а практична є основним засобом підтвердження істинності наукових ідей та теорій.

§ 2. *Поняття, ознаки та види юридичних наук*

Акцентуючи увагу на сфері юриспруденції, зазначимо, що *юридична наука – це діяльність суб'єктів, які володіють системою юридичних навичок, що забезпечує формування завдяки спеціальним методам досліджень та наявності сукупності перевірених практикою знань, нових ідей та положень, які відображають приріст знань про державу і право, їх місце в суспільстві та значення для забезпечення і гарантування прав людини та інтересів суспільства.*

Це категорія, що має певні *ознаки*:

- це різновид суспільних наук;
- наявність об'єкта вивчення, який складають право і держава як специфічні засоби впливу на суспільство з метою надання йому рис системності;
- наявність предмета, який складають закономірності виникнення, розвитку і функціонування права і держави, особливості державно-правового регулювання суспільних відносин за їх сферами;
- наявність методів дослідження, які являють собою засоби юридичного пізнання, об'єднані в систему;
- є поліструктурним явищем, що об'єднує різноманітні дисципліни, кожна з яких забезпечує отримання знань про певний аспект державно – правових категорій;
- забезпечує наукову основу юридичної практики, яка, у свою чергу, підтверджує чи спростовує істинність наукових ідей.

Поліструктурний характер юридичної науки зумовлює можливість її внутрішнього поділу на види (групи) наук, кожна з яких має самостійний характер та забезпечує вивчення певного аспекту державно-правової дійсності. Незва-

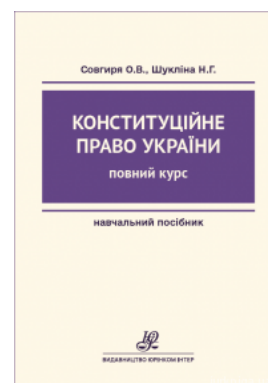
Книги, які можуть вас зацікавити

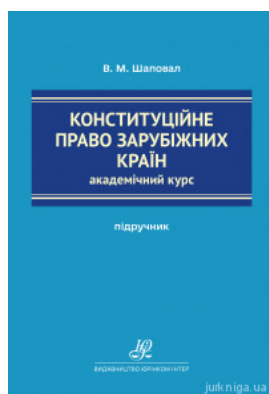
Теорія держави і права.
Підручник. Практикум.
Тести

Історія українського
права

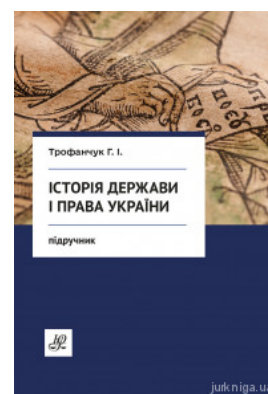
Конституційне право
України. Повний курс

Конституційне право
зарубіжних країн.
Академічний курс.
Видання 13-те

Цивільний Кодекс
України

Історія держави і права
України

Перейти до галузі права
Теорія держави і права

[Перейти на сайт →](#)